

UDK: 145:759:638

Mahliyo JUMABAYEVA,
Urganch Ranch texnologiya universiteti NTM "Pedagogika va aniq fanlar" kafedrasida stajor - o'qituvchisi
E-mail: jumaboyevamahliyo97@gmail.com

Dotsent., U.Xadjiyev taqrizi asosida.

THE IMPORTANCE OF VOLUNTARY CHARACTERISTICS IN THE FORMATION OF STUDY MOTIVES OF UNIVERSITY STUDENTS

Annotation

In the article, the development of volitional aspects of university students, their importance in the formation of educational motives, and the specific characteristics of the educational motive and its formation, the stages of its formation, the psychological factors affecting it in the formation of educational and professional motives, as well as the student the necessary conditions for the manifestation of learning motives of young people and their age characteristics, the dynamics of the development of learning motives in the process of education and the role of career choice are highlighted.

Key words: Learning motive, will, volitional characteristics, responsibility, courage, tenacity, determination, enthusiasm, attentiveness, striving for the goal, dynamics of motive development, motivation, activity, need, social motives, interest, educational motives, social motives, gender characteristics, education.

ЗНАЧЕНИЕ ДОБРОВОЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНЫХ МОТИВОВ СТУДЕНТОВ ВУЗА

Аннотация

В статье рассмотрено развитие волевых сторон студентов вуза, их значение в формировании учебных мотивов, а также особенности учебного мотива и его формирования, этапы его формирования, психологические факторы, влияющие на его формирование. Из учебных и профессиональных мотивов, а также студента выделены необходимые условия для проявления мотивов обучения молодежи и их возрастные особенности, динамика развития мотивов обучения в процессе обучения и роль выбора профессии.

Ключевые слова: Мотив обучения, воля, волевые характеристики, ответственность, смелость, упорство, решительность, энтузиазм, внимательность, стремление к цели, динамика развития мотива, мотивация, активность, потребность, социальные мотивы, интерес, учебные мотивы, социальные мотивы, гендерные особенности, образование.

UNIVERSITET TALABALARI O'QUV MOTIVLARI SHAKLLANISHIDA IRODAVIY XUSUSIYATLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada universitet talabalarining irodaviy jihatlarning rivojlanishi, o'quv motivlari shakllanishidagi ahamiyati hamda o'quv motivi va uni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari, shakllanish bosqichlari, o'qish hamda kasbiy motivlari shakllanishida unga ta'sir qiluvchi psixologik omillar, shuningdek, talaba yoshlarning o'quv motivlarining namoyon bo'lishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar va ularning yosh xususiyatlari, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv motivlari xususiyatlarning rivojlanganlik dinamikasi va kasb tanlashdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'quv motivi, iroda, irodaviy xususiyatlar, mas'uliyatlilik jur'atlilik, matonat, qat'iyatlilik, g'ayratlilik, e'tiborlilik, maqsadga intiluvchanlik, motivlarning rivojlanish dinamikasi, motivatsiya, faoliyat, ehtiyoj, ijtimoiy motivlar, qiziqish, o'quv-biluv motivlari, ijtimoiy motivlar, gender xususiyatlar, ta'lim-tarbiya.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimining yuqori bosqichi bo'lmish, oliy ta'lim tizimida bir qator tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Mustaqil fikrga ega va yuksak saviyali kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratilmoqda. Sh.M.Mirziyoyevning «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida»gi 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son qarori aynan shu masalaga qaratilgandir [1] [9]. Zamonaviy ta'lim jarayonida birinchi o'rinda talabaga faqat ma'lum ko'nikma, bilim va malakalarni o'rgatish emas, balki ta'lim jarayonining natijasini aks ettiruvchi shaxsning xususiyatini va individualligini shakllantirish [2] shaxsning ehtiyojlari va motivlari tizimini ishlab chiqish zarur bo'lib, bu o'z navbatida ta'lim sifatining ko'rsatkichidir [3].

Biz yashab turgan XXI asr rivojlanish davri asri bo'lib, bugungi kunda ulkan o'zgarishlar yuz bermoqda. Bu esa talab qilinadigan eng muhim vazifalardan biri yoshlarning aqliy faoliyatini tafakkurini o'stirishga, mustaqil ishlash qobiliyatini takomillashtirishga qaratilgan ko'nikma va malakalar hosil qilishni taqazo etadi.

Demak, jamiyatimizning tamal toshini qo'yuvchi barkamol avlodni tarbiyalashning asosiy mezonini yoshlarning mustaqil fikrlay olishi, o'rgangan bilim va tajribani amaliyotga qo'llay bilishidir. Yosh avlodni ayniqsa mustaqil fikrli qilishda ularning o'quv motivlarini ham o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi[4].

Adabiyotlar. A.A.Bodolev, A.N.Leontiev, T.N.Molkovskaya, L.I.Boyovich, motivlar asosidagi differensial ta'limning xususiyatlari, o'quvchilarning ta'lim faoliyatidagi shaxsiy xususiyatlarning ahamiyati, o'quv materiallari D.N.Bogoevlenkiy, V.A.Krutetskiy va boshqalar imkoniyatlarni o'rgandilar. Ta'lim faoliyati psixologiyasi, uni

amalga oshirishda motivatsiya muammosi L.S.Vygotskiy, A.G.Asmolov, V.V.Davydov, A.N.Leontyev, A.R.Luriya, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn va boshqalar tomonidan doimiy ravishda o'rganilgan. L.I.Boyovich, A.B.Orlov, A.K.Markova, T.A.Matis, P.M.Yakobsonlar o'z ilmiy izlanishlarida o'quv faoliyati mazmuni va uni amalga oshirish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan kognitiv motivlarni, shuningdek, o'quv motivatsiyasining bir qismi sifatida talabning boshqa odamlarga munosabatini aniqladilar, turli ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq ijtimoiy motivlarni ilmiy jihatdan o'rgangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda foydalanilgan usullarning metodologik asosi sifatida B.G.Ananev, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, V.V.Davidov, S.L.Rubinshteyn, Abulxanova-Slavskaya[5] kabi olimlarning determinizm, faoliyat, rivojlanish, ong va faoliyat birligi tamoyillari, tizimli hamda nazariy yondashuv, K.Levin tomonidan taklif qilingan motivatsiya nazariyasi, A.H.Maslou inson motivatsiyasi nazariyasi, A.N.Leontev, L.I.Bojovich motivlar ierarxiyasi nazariyasi, G.Olportning motivlar funksional avtonomiyasi nazariyasi tashkil qildi.

Metodologiya bu- eksperimental tadqiqotga nazariy asos bo'ladigan tamoyillar g'oyalari, konsepsiyalar, yondashuvlardir.

Rus psixologlari A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, V.V.Davidov, L.S.Vigotskiy va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan faollik tamoyili faoliyat nazariyasi va faoliyat yondashuvi negizida shakllangan bo'lib, shaxs faoliyatida rivojlanadigan va o'zgaruvchan deb tushuniladi. «Shaxs - bu muayyan tizim bo'lib, shaxsning tizimli sifatleri insonning keng ijtimoiy, tashqi va ichki aqliy va axloqiy faoliyatining natijasidir» [6]. Shu nuqtai nazardan ham shaxs shakllanishidagi muhim jihatlar uning o'quv motivlari shakllanishiga ham sezilarni ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotda davlat va xususiy universitetlardan 72 nafar talaba ishtirok etdi va ularning ta'lim motivlarining «Shaxsning irodaviy xususiyatlarini diagnostika qilish» metodikasining normal taqsimlanishiga mosligini tavsiflovchi statistika, n=72

Ko'rsatkichlar	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	Minimal ball	Maksimal ball	Z	P
Ma'suliyatlilik	6,2006	1,52217	1,00	9,00	3,605	0,000**
Tashabbuskorlik	6,1916	1,95730	1,00	10,00	2,107	0,000**
Jur'atlilik	4,5329	1,50787	1,00	8,00	2,387	0,000**
Mustaqillik	4,4880	1,53972	1,00	8,00	2,476	0,000**
Matonatlilik	5,4641	1,79009	1,00	10,00	2,424	0,000**
Qat'iylik	3,7216	1,55684	1,00	8,00	2,879	0,000**
G'ayratlilik	6,0329	1,90198	1,00	10,00	2,568	0,000**
E'tiborlilik	5,1377	1,89012	1,00	8,00	2,558	0,000**
Maqsadga intiluvchanlik	6,5090	1,42845	2,00	9,00	4,045	0,000**

Izoh: **p≤0,01;

Tadqiqotda tanlangan metodika M.V.Chumakovning «Shaxsning irodaviy xususiyatlarini diagnostika qilish» metodikasi bo'lib, mazkur metodika yordamida talabalardagi o'qish motivlari namoyon bo'lishida irodaviy xususiyatlarining ahamiyatini aniqlash hisoblanadi. Mazkur metodika yordamida talabalardagi o'qish motivlari namoyon bo'lishidagi irodaviy jihatlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash orqali talabning o'qishga bo'lgan munosabatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. M.V. Chumakovning «Shaxsning irodaviy xususiyatlarini diagnostika qilish» metodikasining normal taqsimlanish ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Unga ko'ra shaxsning irodaviy xususiyatlarini belgilash bo'yicha quyidagi natijalar kuzatildi. «Mas'uliyatlilik» (Z=3,605; p≤0,01) minimal 1,00 va maksimal 9,00 ballni tashkil qildi, «Tashabbuskorlik» (Z=2,107; p≤0,01) minimal ,00 va maksimal 10,00 ballni tashkil qildi, «Jur'atlilik» (Z=2,387; p≤0,01) minimal ,00 va maksimal 8,00 ballni tashkil qildi, «Mustaqillik» (Z=2,476;

namoyon bo'lishidagi differensial farqlarni aniqlash uchun asosiy tadqiqot usullaridan biri M.V.Chumakovning «Shaxsning irodaviy xususiyatlarini diagnostika qilish» metodikasi bo'lib [3-iloval], mazkur metodika 8 yoshdan 35 yoshgacha bo'lgan shaxslarning emotsional-irodaviy xususiyatlarining jiddiyligini tashxislash uchun mo'ljallangan. Texnika emotsional-irodaviy tartibga solishning rivojlanish darajasini umumiy baholashga, o'z qarori asosida amalga oshiriladigan ongli, qasddan xulq-atvorni ta'minlashga qaratilgan. Anketaning masshtablari semantik o'xshashlik usuli bilan aniqlangan sifatlarining omilli tahlili yordamida empirik tarzda shakllantirildi [7].

Mazkur metodika yordamida bir talabalardagi muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi hamda o'qish motivlari namoyon bo'lishida uning irodaviy sifatlarining ahamiyatlik darajasini aniqlash imkoniga ega bo'lamiz.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda psixologiya fani fanlararo integratsiyalashuv darajasi yuqori bo'lgan holda rivojlanmoqda. Shu munosabat bilan universitet talabalari o'rtasida o'qishga bo'lgan motivatsiyaning hozirgi holati va ularning ta'lim faoliyatiga qo'yiladigan zamonaviy talablar o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Shaxsning motivatsion sohasini tahlil qilish ta'lim jarayonida shaxs rivojlanishini o'rganishning samarali usullaridan biridir. Shuning uchun o'quv motivatsiyasi muammosi ta'lim psixologiyasining asosiy muammolaridan biridir.

Motivatsiyani shakllantirishda his-tuyg'ular ham muhim rol o'ynaydi. Robert Frankning ta'kidlashicha, motivatsiyani hisobga olmasdan, hissiyotlar haqida gapirish mumkin emas. Uning fikricha, «Maqsadga mos keladigan hissiyotlar unga erishishni osonlashtiradi»[8]. Binobarin, tanlangan faoliyatning maqsadi qanchalik hissiy jihatdan kuchli bo'lsa, motivatsiya shunchalik kuchli bo'ladi. Tadqiqotimizning maqsadi - talabalarning ta'lim motivlarining namoyon bo'lishida irodaviy xususiyatlarining ahamiyati.

p≤0,01) minimal 1,00 va maksimal 8,00 ballni tashkil qildi, «Matonatlilik» (Z=2,424; p≤0,01) minimal ,00 va maksimal 10,00 ballni tashkil qildi, «Qat'iylik» (Z=2,879; p≤0,01) minimal 1,00 va maksimal 8,00 ballni tashkil qildi, «G'ayratlilik» (Z=2,568; p≤0,01) minimal 1,00 va maksimal 10,00 ballni tashkil qildi, «E'tiborlilik» (Z=2,558; p≤0,01) minimal ,00 va maksimal 8,00 ballni tashkil qildi, «Maqsadga intiluvchanlik» (Z=4,045; p≤0,0001) minimal 2,00 va maksimal 9,00 ballni tashkil qildi. Shaxsdagi irodaviy jihatlar uning nafaqat xulq-atvori, dunyoqarishi balki, qiziqishlar, motivlar tizimiga ham o'zining ta'sirini ko'rsatadi. Quyidagi natijalardan shu narsani aytishimiz mumkinki, talabalardagi irodaviy jihatlar uning o'qish motivlari namoyon bo'lishida o'zining ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi fan-texnikaning rivoji bir tomondan axborotlar, ma'lumotlar olishni ko'paytirsa, osonlashtirsa, ikkinchi tomondan yoshlarda biror mutaxassislikka intilish, mutaxassislikka oid bilimlarga

barqaror intilish– qiziqishning pasayishiga, xatto yo'qolishiga olib kelmoqda, chunki qat'iylik, ijodiy izlanish, irodaviy zo'r berish o'rini loqaydlik, faoliyatsizlik egallamoqda. Boshqacha aytganda, ular «tayyor axborotlarning quli»ga aylanib ham kelmoqdalar. Talabning ta'lim o'quvchisidan muhim farqi shundaki, u faqat tinglovchi o'quvchigina emas, mustaqil ilm, hunar oluvchidir (student–lotincha «mustaqil shug'ullanuvchi degan ma'noni anglatadi). Talabalarga mustaqil bilim olish, o'z faoliyatini o'zi tashkil qilish, o'z–o'zini boshqarish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va xokazolarni o'rgatishdir. Bu vazifalarni amalga oshirishning asosiy omili–monologik ma'ruzadan dialogik ma'ruzaga–muloqotga o'tishdir. Psixologlarning tadqiqotlari shaxs hayot tajribasini egallashda unda o'zligini anglash vujudga keladi, jumladan, shaxsiy hayotining mazmunini anglashi, aniq turmush rejaralarini tuzishi, kelajak hayot yo'lini belgilashi va xokazolar amalga oshirishini ko'rsatadi. Talabalar o'quv faoliyati muvaffaqiyatining muhim sharti oliy o'quv yurtidagi ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, diskomfort, (noqulay, noxush) tuyg'usini bartaraf qilish, mikromuxitda yuz beradigan ziddiyatlarning oldini olishdan iboratdir. Tajribada ishtirok etgan (72 nafar) sinaluvchilarning 15% shaxsiy faoliyatni boshqarish deganda o'zlashtirilayotgan o'quv materiallarini ko'p marta takrorlash jarayonini tushinadilar, uning bosh maqsadi matnning mohiyatini aniq anglashdan iborat deb biladilar. Uchraydigan shu qiyinchiliklarni mohiyati va shakliga ko'ra quyidagi uch guruhga ajratish:

1. Bilishdagi qiyinchiliklar: o'quv materiallarining mazmun va kulani jihatdan keskin farqlanishi, o'qitishning turli shakl va usullari (ma'ruza, seminar, kollokvium, sinov, maxsus kurs va boshqalar), seminar va ma'ruza materiallarining murakkabligi, ular uchun material olish manbalari xilma–xilligi, mustaqil bilim olish malakalari etishmasligi va boshqalar.

2. Ijtimoiy–psixologik qiyinchiliklar: atrof muxit va hayot sharoitining o'zgarishi; hayot va faoliyatning barcha jabhalarida mustaqillikka o'tilishi, irodaviy zo'r berish, qobiliyat, aqliy imkoniyatlar bo'yicha qat'iyatsizlik–masalan, sessiyalarda, o'qishdan haydalanishdan cho'chish, qo'rqish, xavfsirashning paydo bo'lishi.

3. Kasbiy qiyinchiliklar: Oliy ta'lim shart-sharoitlariga moslashish jarayonini noto'g'ri tasavvur qilish, mutaxassislik–ixtisoslik amaliyotidan unumli foydana olmaslik, nazariy buyumlar bilan amaliyotning ajralib qolganligi, talabalarining professiogrammadan xabarsizligi yoki professiogramma talablariga javob beradigan kasbiy fazilatlariga ega emasligi[10]. Oliy ta'lim muhitiga moslashishda talabalarining o'ziga xos tipologik va yosh xususiyatlari, aqliy imkoniyatlari, aql–zakovati, axloqiy fazilatlarini ma'lum darajada rol o'ynaydi. Qiyinchilikning asosiy sabablari talabalar o'quv faoliyatining to'g'ri usullarini bilmasligi, aqliy mehnatda kuch va imkoniyatlarni bir tekis taqsimlay olmasligidan iborat bo'lib, bular aqliy zo'riqishning negizi hisoblanadi. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, talabalardagi o'quv motivlari shakllanishi hamda davomiy bo'lishida irodaviy xususiyatlarning ahamiyati katta hisoblandi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ш.М.Мирзиёевнинг «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда оширилаётган кенг камровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора – тадбирлар тўғрисида» ги 05.06.2018 йилдаги ПҚ – 3775 –сонли Қарори
2. Долганов Д.Н., Законнова Л.И., Седовских М.Е. Мотивационная готовность и отношение студентов технического ВУЗа к осуществлению научно-исследовательской деятельности // Вестник Кузбасского государственного технического университета. – 2015. – № 3(109). – С.172-181.
3. Черных А.В., Косянчук Н.М. Динамика учебно-профессиональной мотивации студентов-медиков // Педагогическое мастерство и педагогические технологии. – 2015. – № 3 (5). – С. 123-125
4. Кабулова С.Б. Психология фанида ўқув мотивациялари ва ўқишга эмоционал муносабатларини ўрганилиш назариялар academic research educational sciences volume 2 issue 6 | 2021 ISSN: 2181-1385
5. Абульханова-Славская К.А. Типология личности и некоторые задачи психологической службы в вузе// Психологическая служба ВУЗа: принципы, опыт работы: Сб. науч. тр. М.: НИИВО, 1993. - 215с
6. Розин М.В. Построение сценария жизни как механизм личностного развития юношества: Дис. канд. пс. наук. М., 1994. - 130 с., 18-19 б
7. Чумаков М.В. Диагностика волевых особенностей человека // Вопросы психологии. 2006. № 1. Б.169-178. М. В. Чумаков. Эмоциональные аспекты волевой регуляции. Построен: КГУ, 2005 г
8. Франкин Р. Поведенческая мотивация: биологический, когнитивный, социальный аспекты / Р. Франкин. - СПб.: Питер, 2003. с.407.
9. <http://lex.uz>.
10. Dedaquziyeva V.M.Talabalik davrida psixologik moslashishning refleksiv hususiyatlari Uzbek Scholar Journal Volume-04, May, 2022 www.uzbekscholar.com